د پښتو ادبیاتو په وده کې د برښنايي او ټولنیزو رسنیو ونډه

څېړونکی: پوهنمل تاج محمد رحیمي

لنډیز

برښنايي یا ټولنیزې رسنۍ د نوي عصر او تکنالوژۍ هغه مهمې وسیلې دي، چې په ډېره کمه موده کې یې د نړۍ پر هر گوټ خپل ســـیوری غوړولی دی.د نړۍ په هره برخه کې مینه وال لري.دا ټکنالوژي په ډېر کم وخت کې د ډېرو خلکو د پام وړ وگرځېده. د برښنايي رسنیو له لارې په لږه موده کې ډېر معلومات تر لاسه کېږي.د همدې برښنايي او ټولنیزو رسنیو په مرســته په لکونو کتابونه، مقالې، لیکنې او معلومات خپرېږي او په لکونو لوســتونکي او معلومات غوښــتونکي ترې خپله برخه گټه اخلي. پخوا چې برښنايي رسنۍ نه وې، نو په ژوند کې پرمختگونه هم ډېر کم و. معلوماتو ته د خلکو لاس رسی په نشــت حســاب و. له نوې نړۍ څخه خلک ناخبره او ټکنالوژي یې نه پېژندله، خو چې په نړۍ د ټکنالوژۍ سیوری وشــو او د خلکو غوښتنې زیاتې شوې، نو ټکنالوژي هم پرمخ ولاړه. ویلی شو چې برښنايي رسنیو او په ځانگړې ډول ټولنیزو رسنیو د ادب په وده کې مهم رول لوبولی او اوس یې هم لوبوي. په برښنايي رسنیو کې اسلامي،فرهنگي، ادبي ،ټولنیزې،سیاسي او د ژوند نورو برخو پورې تړلي ټول موضوعات راټول او خلکو ته وړاندې کېږي.

سریزه

کله چې نړۍ د پرمختگ په لور گامونه پورته کول پیل کړل، هره ورځ نوي پرمختگونو ته مخه خلاصــه شــوه. که له چاپي رسنیو راتېر شو، چې د ادب په وده کې یې څومره رول لوبولی، نو خبره برښنايي رسنیو ته راځي او د چاپي رسنیو پر نســبت برښــنايي رســنیو ادب ته ډېر څه ورکړل. د راډیو یا غږیزه رســنۍ منځ ته راتگ ســره ، د خلکو تنده دومره زیاته شــوه، چې په ډېر کم وخت کې یې ډېر څه ترې واورېدل. راډیويي تمثیلونه، ډرامې، ادبي او فرهنگي خپروني او شــعرونه یې د نړۍ لرې پرتو ســیمو ته ورســول،دا هغه وخت وو، چې لا راډیو عامه شــوې نه وه او په افغانســتان کې یوازې یوه راډیوه وه، چې هغه هم د دولت ملکیت و، خو په یویشتمه پېړۍ کې د غږیزو رسنیو بار دومره درووند شو، چې په هر ولایت کې په لســـگونو راډیوگانې جوړې شـــوې، چې په ولایتونو کې کلي په کلي یې غږ بدرگه شـــو. محلي راډیوگانو دیني او ټولنیزو خپرونو ترڅنگ ادبي، فرهنگي او شـــعري خپرونو ته زیاته مخه کړه. ناولونه، لنډې کیســـې، ډرامې، تمثیلونه، ادبي ټوټې، شعرونه او نورو ادبي موادو خپرولو کې یې پوره ونډه واخیسته. د همدې راډیويي خپرونو په مرسته په لرې پرتو سیمو کې ځوان نسل هم ادب ته مخه کړه او هم یې زده کړو یا تحصیل ته.

د ټکنالوژۍ او برښنايي رسنیو په ځغل کې نور پرمختگ وشو، انځوریزې رسنۍ یا تلویزون میدان ته راکوز شو، هغه څه چې راډیو په غږونو کې [illegible] ډرا[illegible]ســریالونه، فلمونه، دیني او ادبي خپرو[illegible] ادب[illegible] له تیر بهیر او فرهنگ څخه د خلکو خبرولو په لړ، کې نور پرمختگ وشــو او د لرو پرتو ســیمو خلک یې د نړۍ له هر تحول څخه خبر کړل، خو خلکو په دې هم بســنه ونکړه، د برښــنايي رســنیو د پرمختگ په لړ کې، ډېرې ټولنیزې رســنۍ لکه: فیســبوک، یوټیوب، انسټگرام، ټیلگرام، ټک ټاک، ټویټر، چټ جي پي ټي،سپیس، وی لاگونه.... او نور ډېر پرمختگونه وشو او پر نړۍ یې خپلې وزرې داسې خپرې کړې، لکه باز چې یې په خپل ښکار غوړوي. ټوله نړۍ یې تسخیر کړه، نوي پرمختگونو ته یې لاره هواره کړه. د همدې ټولنیزو برښــنايي رســنیو پر مټ ځوان نســل ته د پرمختگ لاره هواره شــوه، د ادب په برخه کې د خپریدو تیزوالی راغی، ادبي بحثونه، بنډارونه او فرهنگي غونډې په انلاین یا برښـــنايي بڼو پیل شـــوې او له ادب څخه او په ځانگړې ډول د پښتو ادب څخه نړۍ کې خلک خبر شول، ادب ته یې وده ورکړه.

برښــنايي یا ټولنیزې رســنۍ د نوي عصــر لپاره نوې وســیله ده،د دې لارې د نړۍ په هر گوډ کې د هرې ټولنې او فرهنگ خلک وړې او لویې لیکنې، وړې تمثیلي ویډوگانې، ادبي او فرهنگي معلومات خپروي.

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله،چې ژوند پرمختګ کوي،نړۍ ورسره پرمخ ځي او خلک له نویو شیانو سره مخ کېږي،چې یوه ښه بېلګه يې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ دي، چې د ژوند هره برخه په کې رانغاړل کېږي.ډېری تنکي ځوانان په دې برخه کې کار کوي.پښتو ادب ته يې دا ګټه ده،چې د دې لارې د لیکنو او ویډیوګانو، تمثیلي ټوټې او نور غوره ادبي موضـــوعات په خپله لمن کې رانغاړي. د پښتني کلتور او فرهنګ هر شکل او فورم رانغاړي او ثبت پاتې کېږي.دې نوې عصري وسایلو په ادب خپلې مثبتې او منفي اغېزې هم کړي،ځینې ځوانان يې په مثبته توګه کاروي او ټولنې ته يې ګټه وي،خو ځینې داســـې ځوانان او پېغلې شـته،چې د همدې لارې د نورو ســـپکاوی او توهین کوي او خلکو ته کنزلې او بدې ردې وايي،چې دا يې منفي اغیز دی. ددې لامل دا دی،چې څوک نشته،چې برښنايي يا ټولنيزې رسنۍ په سمه توګه کنترول او مدریت کړي، نو ویلی شو، چې د برښنايي او په ځانګړي توګه ټولنيزو رسنیو د ادب د ودې په برخه کې ډېر مهم رول لوبولی او لا يې هم په وده کې ونډه اخلي.

کلیدي کلمات: برښنايي، ټولنيزې، ادبیات، ټکنالوژي، فیسبوک، یوټیوب، ټویټر

د څېړنې اهمیت او مبرمیت:

د دې څېړنې اهمیت او مبرمیت په دې کې دی،چې په دې موضوع تر اوسه په منظم ډول چا کار نه دی کړی.دا په زړه پورې موضـوع ده.په دې څېړنه کې د برښـنايي او ټولنیزو رسـنیو په رامنځ ته کېدو،د ځوانانو ونډه او پر ادب او ټولنه يې اغېزې ،دا ټول موضوعات په کې څېړل شوي دي.د دې موضوع بل اهمیت دا دی،چې په راتلونکي کې به ځوانان وکولی شي له ټولنیزو او برښنايي رسنیو څخه سمه او مثبته ګټه واخلي او له ناوړه اغېزو به يې په امان کې وي.

د څېړنې موخې.

د دې څېړنې موخې دا دي،چې څنګه کولی شــو د برښــنايي او ټولنیزو رســنیو له پرمختګ څخه خپله ټولنه خبره کړو او په سمه کارونه يې پوهه کړو. هغه کلیوالي او ولسي ادب،چې د ورکېدو په حال کې دی،د همدې وسیلو په مرسته ثبت او خپاره کړو،څو نور په نړۍ کې ترې نورخلک هم خبر شـــي.بله موخه يې دا ده،چې په دې برخه کې نور ډېر کار ته اړتیا ده،چې په راتلونکي کې وکولی شو له همدې لارې پښتو ادب ته ډېر نوي شیان ورداخل کړو.

د څېرنې پوښتنې:

- کومې رسنۍ برښنايي دي؟
- ایا برښنايي او ټولنيزې رسنۍ د ادب په وده کې رول لري ؟
- د برښنايي او ټولنیزو رسنیو د رامنځ ته کیدو اړتیا څه ده؟

د څېړنې میتود او کړنلاره: د دې لیکنې بنه ویډیويي،انټرنیټي او کتابتوني ده. د تشریحي، توضیحي او تحلیلي میتود څخه کار اخیستل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د برښنايي او الکترونکي رسنيو پيژندنه

د موضوع په دغه برخه کې به لومړی د برښنايي او ټولنيزو رسنيو لنډه پيژنده وکړو،چې کوم ډول رسنيو ته برښنايي او ټولنيزې رسنۍ ويلی شو.

د برښنايي رسنيو پيژندنه:

هره هغه رسني يا وسيله چې د برښنايي اړيکو په پروسه کې کارول کيږي لکه: راډيو، تلويزون، تيليفون، فيسبوک، ټک ټاک، يوټيوب، انسټگرام، ټيلګرام.... او داسې نورې وسيلې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ بلل کيږي. برښنايي رسنۍ د برښنايي څپو پر مرسته اوريدونکو او لوستونکو ته معلومات رسوي. بريښنايي ټولنيزې رسنۍ دوه‌اړخيزه ټېکنالوژي ده، چې د مجازي ټولنو او شبکو له لارې د معلوماتو، نظرونو، ذوقونو او خوښو او د بيان نورو ډولونو رامنځته کولو او شريکولو لپاره اسانتياوې برابروي.
د ټولنيزو يا برښنايي رسنيو کارن يا کارکوونکي خپل معلومات، پوسټونه، تبصرې، برښنايي انځورونه او ويډيوګانې او نور مواد په انلاين بڼه چمتو او خپروي.(۶)
کاروونکي معمولا د ټولنيزو رسنيو خدمتونو ته د اېنټرنېټي اپليکېشنونو له لارې يا د ډانلوډ خدمتونو له لارې چې د دوی ګرځنده وسيلو (لکه ځيرکو موبايلونو او ټبلېټونو ته) په ټولنيزو رسنيو کې د فعاليت زمينه برابروي. کله چې کاروونکي له دغو برېښنايي خدمتونو سره مخ کېږي، ګټه ترې اخلي او د نورو پرمختګونو په اړه فکر کوي.
دغه راز، برښنايي يا ټولنيزې رسنۍ د خاطراتو او يادونو د مستندولو، د بېلابېلو ځيزونو د زده کړې او سپړنې، ځان مشهورولو(advertise oneself) ، او د بلاګونو، غږيزو فايلونو، ويډيوګانو، او د ګېمونو اړوند سايټونو د جوړولو له لارې د نظرياتو له پراختيا سره د ملګرتياوو جوړولو لپاره کارېږي(۸)
د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ځينې خورا مشهور وېبسايټونه چې تر ۱۰۰ مېليونه زيات راجستر شوي کاروونکي يا کارنان لري، عبارت دي له: (راډيو او ډولونه يې ، تلويزون او ډولونه يې فيسبوک، مسنجر، ټيک ټاک، وي چټ، انسټاګرام،کيوزون، ويبو، ټويټر، ټمبلر، بايدوتيبا، لينکډ اين، چټ جي پي ټي، يوټيوب، کيو کيو، کورا، ټېلګرام، وټسپ، سېګنل، لاين، سنپ چټ، پېنټرسټ،وايبرو رېډيټ، ډای سکورډ، وي کی، مايکروسافټ ټيمز...) او ګڼ شمېر نور برښنايي او ټولنيزې رسنۍ شته چې د ادب د ودې په برخه کې مهم رول لوبوي.
د انټرنيټ د ډرامتيکي پراختيا له کبله، ډيجيټل رسنۍ يا ډيجيټل بيانات (digital rhetoric) د يوه کلتور د استازيتوب يا پيژندلو لپاره کارېدای شي. دا ځېرل چې بيانات (rhetoric) څه ډول په ډيجيټل چاپېريال کې ځای پر ځای دي، د ډېرې پوهانو لپاره د څېړنو يو نوی او مهم بهير ګرځېدلی(۴)

د ځينو برښنايي رسنيو لنډه پيژندنه

د بحث د ښه وضاحت لپاره به دلته د ځينو برښنايي او ټولنيزو رسنيو لنډې پيژندني او که اړينه وه په هره برخه کې به يې د ادبي ودې او پرمختګ په اړه هم بحث وکړو، چې دا برښنايي او ټولنيزې رسنۍ په لاندې ډول دي.
۱: راډيو: راډيو يوه مخابراتي ټکنالوژي ده، چې د راډيويي څپو په کارولو سره په اوږد واټن کې د آډيو سيګنالونو لېږد کوي.راډيو د غږ څپې په برښنايي سيګنالونو بدلوي او تر خلکو يې رسوي.راډيو له سلو کالو راپدې خوا د ساتيرۍ، خبرونو خپرولو، موسيقی، ادب او هنري برخو د لېږد وسيله ده.د راډيو دوديز شکل اوس په برښنايي يا ټکنالوژۍ بدل شوی چې ځني ډولونه لري لکه:سپوږمکی راډيو او انټرنيټي راډيوګانې.راډيو په برښنايي رسنيو کې يوه اغيز ناکه وسيله ده چې د غږونو پر مټ د ادب ترڅنګ د ژوند د هرې برخې معلومات خلکو ته رسوي.
د راډيو د خپريدو ساحې پراخه دي او په هر ځای کې لکه په (موټر، کور، حجره، لوړه او ژوره) کې د اوريدو وړ ده.راډيو د غږيز سيستم له لارې خپروني وړاندې کوي. (۱ : ۱۱۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تلویزون (TV) : تلویزون الکترونیکي یا برښنایي انځوریزه رسنۍ ده، چې له دې لارې د غږونو ترڅنګ انځورونه هم تر لیدونکو رسیږي.تلویزون په متحرکو ویډیوګانو تکیه کوي.د تلویزون په منځ ته راتګ سره د راډیو اوریدونکي کم شول او اکثره خلکو تلویزونو ته مخه کړه. دا انځوریزه برښنایي رسنۍ د خلکو د پام وړ وګرځېده.
تلویزون چې یوه برښنایي ټولنیزه رسنۍ ده له خپل اصلي حالت څخه بدله شوه او د انټرنیټ جال ته ورداخله شوه، چې له دې سره یې نور هم پرمختګ وکړ.په اوس وخت کې د تلویزون مختلف ډولونه دي لکه : انټرنېټي تلویزون (IPTV)، چې د انټرنیټ په مرسته د نړۍ په هر ګوټ کې لیدونکي لري.بل ډول یې ویب تلویزون (web Tv) دی چې د یوټیوب په څېر په ویډیو شریکولو سایټونو کې اکاونټونه ورته پرانستل کېږي یا هم خپله ویب پاڼه ورته جوړېږي، چې د دې ډول تلویزون اغیز هم زیات دی.بل ډول یې ځیرک تلویزون (smart tv) دی چې د ټکنالوژۍ او تلویزوني خپرونو په پراخیدو سره د تلویزونو بڼې هم بدلې شوې.چې سمارټ ټي وي یا درې بعدي تلویزونه هم رامنځ ته شول، چې دا هم د ټکنالوژۍ او برښنایي رسنیو لپاره ښه زیری دی. (۲: ۱۸۶)

یوټیوب (You Tube) : داسې یوه انټرنیټي پاڼه ده چې د هغه له لارې د ویډیو مینه وال کولای شي سینمایي فلمونه، ډرامې او یا هم پخپل لاس ترتیب شوي لنډ بصري کلیپونه په وړیا توګه وګوري او له خپلو دوستانو سره یې شریکې کړي. دغه سایټ د ۲۰۰۵ کال د فبرورۍ په ۱۴مه د درې ځوانانو لخوا چې یې یو د بنګله دیش جاوید کریم وو، د کالیفورنیا د سان برنو په ښار کې د انټرنیټ له لارې رامنځته کړ، چې بیا یو کال وروسته یې د څه باندې یونیم ملیاردو ډالرو په بیه د ګوګل په نړیواله شبکه وپلورله. یوټیوب تقریبا د نړۍ په ۷۶ ژبو خپروني کوي، نژدې یونیم زر تنه کارکوونکي لري او هره ورځ له یو ملیارد څخه زیات لیدونکي لري. (۲)

فیسبوک (Facebook) : دغه انټرنیټي ویبپاڼه چې د مارک زوکربرګ او د هغه د درې تنو همکارانو لخوا په ۲۰۰۴ م کې رامنځ ته شو، نن د نړۍ په کچه د ټولنیزو رسنیو د پېټکي شمله ګڼل کیږي. په پیل کې یواځې د هارورډ د پوهنتون د محصلینو د درسي اړتیاوو د پوره کولو لپاره ډیزاین شوی وه، خو ورو ورو یې نورو پوهنتونونو ته هم لاره پیدا کړه. ولی له شمالي کوریا پرته، نن د نړۍ په هره هغه سیمه کې چې انټرنیټ موجود وي، هلته به د فیسبوک مینه وال او کاروونکي په سترګو کیږي. مرکزي دفتر یې د کالیفورنیا په سانفرانسیسکو کې موقعیت لري او د رسمي او قراردادي مامورینو شمیر یې له شلو زروڅخه اوړي. په فیسبوک کې هر ډول لیکني او بحثونه ترسره کیږي، چې له همدې لارې یې د ادب په وده کې مهم رول لوبولی دی.(۲)

ټویټر (Twitter) : د ټولنیزو رسنیو له مهمو څانګو څخه ګڼل کیږي چې د ۲۰۰۶ کال د مارچ په میاشت کې د سان فرانسیسکو په ښار کې د جک ډورسي او د هغه د درې تنو همکارانو په مټ د انټرنیټ له لارې خپل فعالیت پیل او په ډیر لږ وخت کې یې د مینه والو شمیر له دوه سوه ملیونه څخه واوښت. نن په ۲۵ هیوادونو کې څانګې لري او ټول هغه معلومات یا پیغامون چې د ټکو شمیر یې له ۲۸۰ څخه زیات نشي، په وړیا ډول خپروي. ټویټر یو له هغو مهمو رسنیو څخه ده چې د نړۍ ځواکمن سیاسي مشران او هنري څیرې د هغه له لارې خپلې پالیسۍ او پرمختګونه اعلانوي. (۲)

لنکډ ان (LinkedIn) : بله ټولنیزه رسنۍ ده چې د مایکروسافټ لخوا ۲۰۰۳ کال کې په کالیفورنیا کې رامنځ ته شو. معمولا تعلیم یافته او مسلکي خلک خپلې کاري سابقې، سوانح او د خپل شخصیت ځنې ځانګړتیاوې له سترو کمپنیو سره شریکوي ترڅو د مسلکي مهارتونو په چوکاټ کې د ځان لپاره مناسب کار پیدا کړي. د نړۍ۵۹۰ ملیونه خلک یې استعمالوي چې یواځې ۱۵۴ ملیونه یې امریکایان دي. (۲)

انسټګرام(Instagram) : د ۲۰۱۰ کال په اکتوبر کې د فیسبوک لخوا دوه تنه تکړه انجنیران وګمارل شول، چې دهوښیار ټلیفون له لارې دعکسونو او ویډیوګانو د شریکولو او خپرولو یوه نوې ویبپاڼه جوړه کړي. په لږ وخت کې دغه سیستم جوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په تیرو اتو کلونو کې ددی رسنۍ له لارې د استول شوو انځورونو مجموعي شمیر له یو ملیاردو څخه اوښتی او هره ورځ نژدی ۱۱۰ ملیونه ګډون وال یو بل ته شخصي انځورونه او لنډ فلمونه استوي.

پینټرسټ (Pinterest) : دا انځوریزه رسنۍ د یوې خیالی لوحې په ډول ډیزاین شوې چې مینه وال یې پخپلو منځنو کې تصویرونه او ویډیوګاني شریکوي، خو شرط یې دادی چې ګډون وال باید ځان مخکې له مخکې ثبت او غړیتوب ولري. دا ویبپاڼه له ۲۰۱۰ کال راپدیخوا په کالیفورنیا کې فعالیت لري، هره ورځ په متوسط ډول یو اعشاریه دری ملیونه خلک ورته سر ورښکاره کوي، چې په حیرانیتا سره اویا سلنه یې میرمنې او دیرش سلنه یې سړي دي. (۳)

سناپ چیټ (Snapchat) : اوه کاله وړاندی د سانفرانسیسکو د سیمې د ستینفرډ د پوهنتون درې تنو محصلینو دغه ویبپاڼه جوړه او په ډیر لږ وخت کې یې په مفته توګه د انټرنیټ له لارې د نړۍ په ۲۲ ژبو خپلې غزونې وکړې. دغه پروګرام دوه ځانګړتیاوې لري، لمړی دا چې د پیغام ترلاسه کوونکي یې د لیدلو او ملاحظه کولو لپاره یواځې شپیته ثانیې وخت لري او بیا په اتومات ډول ګل یا له صحنې پټیږي او بله یې دا چې دا سایټ همیشه ژیړ رنګ استعمالوي.

فلیکر (Flicker) : د انټرنیټ له لارې د ګډو انځورونو، ویډیوګانو او تصویري پیغامونو پروګرام او ویبپاڼه ده، چې ازمیښتي دوره یې په ۲۰۰۴ کې د کاناډا په وینکوور او په منظم ډول فعالیت یې بیا د ۲۰۰۸ کال په مارچ کې د سانفرانسیسکو په ښار کې پیل کړ. نن د دی سایټ په ارشیف کې څه باندی پنځه ملیارده عکسونه او لنډې ویډیوګاني خوندي او په لږه موده کې یې د نړۍ سور او ساره سره وتړل. ولې باید وویل شي، چې یواځې د ځیرک ټلیفون، بلاک بیري او وینډوز له لارې ورڅخه ګټه اخیستل کیږي.(۷)

ټیک ټاک

ټیک ټاک یو اپلیکشن دی،چې په هغې کې کارکوونکي کولای شي وړې وړې ویډیو ګانې جوړې کړي او په مجازي نړۍ کې یې خپلو مینوالو ته ورسوي .په ټیک ټاک کې تر ډېره د پخلي،نڅا،ټوکې ټکالو او یا هم د ورځني ژوند ځینې وړې صحنې ویډیو کېږي.لومړی یادې ویډیوګانې ثبت یا ریکارډ کېږي او بیا وروسته ورسره ساز یا موزیک ورزیاتېږي. د ټیک ټاک کارکوونکي دانستاګرام په څېر کولای شي لایک او کومنټ واخلي.د یادونې وړ ده،چې د ټیک ټاک اپلیکیشن په چین کې جوړ او په نړۍ راج کوي.

په اوس وخت کې ټیک ټاک د نړۍ تر ټولو خوښوونکي برنامه یا پروګرام دی.د انټرنیټ په نړۍ کې یې د ډېرو خلکو پام ځانته راګرځولی دی.ټیک ټاک تر دې دمه په امریکا کې ۸۰ اتیا ملیونه او په ټوله نړۍ کې ۸۰۰ اته سوه میلونه ډېر کارکوونکي او مینه وال لري.دا په داسې حال کې ده،چې په دې شماره کې د چین زیاتره وګړي نه دي شامل.د (Sensor Tower) شرکت د معلوماتو له مخې د ټیک ټاک اپلیکشن په ۲۰۱۸ م کې د۲۰۱۷ م کال په پرتله درې برابره شوی دی.د ټیک ټاک برنامه په ۲۰۱۶م کال کې په فعالیت پیل وکړ،چې د انسټاګرام او اسنپ چټ په پرتله یې د نړۍ وال بازار تبلیغاتي برخې پام هم ځانته را اړولی دی.همدا لامل دی،چې د نړۍ د ډېرو مشهورو فعالانو او ټولنیزو مشهورو څهرو لکه جیک پاول،جیمي فالن او ټوني هاوک پام یې ځانته اړولی او دوی هم د ټیک ټاک مینه وال شوي دي.د Apptopia شرکت د راپور له مخې ټیک ټاک په ۲۰۱۸م کال کې له فیسبوک،یوټیوب،اسنپ چټ او انسټاګرام څخه ډېر زیات ډاونلوډ شوی دی.په ۲۰۱۸م کال د اګست په میاشت کې (بایټ دنس) چې د ټیک ټاک د شرکت جوړونکی دی د (Musical.ly) په نوم یو پروګرام یا برنامه چې په ۲۰۱۷م کال کې یې پیرلې وه په ټیک ټاک ورګډه (مدغمه) کړه.همدا لامل وو،چې ټیک ټاک په امریکا او ټوله نړۍ کې د خلکو د پام وړ وګرځېدو.(۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب ته د ټيک ټاک ګټه:

که څه هم مونږ مخکې په دې بحث وکړ ،چې ټيک ټاک د ځوانانو دخوښيو يوه وسيله ده او په ټولنه کې ترې ډېرې ځوانان خپل ذوق خړوبوي.همدارنګه د پيسو او مارکيټ وسيله هم ده ځکه چې ډېر ځوانان د همدې لارې ډېرې پيسې ګټي او همدې ته يې کار ويلی دی.د دې ټولو خبرو سربيره پښتو ادب ته يې ګټه دا ده،چې په ډېرو کمو خبرو کې د طنز په ژبه يو انسان کولی شي خپله خبره زرګونو کسانو ته ورسوي.پخوا به طنز يا په کتاب کې وليکل شو او همداسې به پاتې شو او يا به کله کله د سټيج په سر د څو کسانو په مخ کې يو څوک ودريده او خپلې خبرې به يې ورته واورولې،خو اوس د ټيک ټاک په مرسته هر څوک،هر چا ته خپله خبره او نيوکه په ډېرې اسانۍ سره کولی شي.همدارنګه پښتو ادب ته يې بله ګټه دا ده،چې لکه د ډرامې،تمثيلي ټوټې او نورو ژانرونو په څېر دا برخه هم مخ په غوړيدو ده او په څو ثانيو کې د مطلب خبره خپل مخاطب ته رسيږي.همدارنګه د ټولنې منفي او مثبتې خواوې هم په کې اصلاح کېږي.بله ګټه چې پښتو ادب او ژبې ته يې رسوي هغه دا ده،چې په نثر او نظم دواړو کې دا برخه غني ده،ژبه يې ډېره ساده،روانه او عام فهمه ده.هر څوک کولی شي تر خپلې سويې ترې برداشت واخلي.که په ټوله کې خبره راټوله کړو،د دې نوي اپليکشن په رامنځ ته کېدو سره هم په ځوانانو کې تحول رامنځ ته شوی او هم يې پښتو ژبې ته په يو ډول نه يو ډول ګټه رسيږي،ځکه،چې دا ويډيو ګانې په ټوله نړۍ کې خپريږي او هغه خلک چې پښتو نه پيژني هم ترې خبرېږي.د ټيک ټاک ځينې نورې بېلګې هم وړاندې کوو.

چټ جي پي ټي روباټ: چټ جي پي ټي د برښنايي رسنيو په برخه کې د يو روباټ په څېر کار کوي. دا روباټ د نورو په څېر نه دی، چې د لاسونو او پښو په مرسته خدمات وړاندې کړي بلکې د يو سافټوير په څېر خپل خدمات وړاندې کوي. چټ جي پي ټي د مصنوعي زيرکتيا يو موډل دی، چې کولی شي د يوه انسان په څېر خبرې اترې وکړي. يا د چټ کوونکي روبوټ نوم هم ورکولی شو، ځکه چې د انسانانو سره د پيغام بدلولو او چټ کولو توان هم لري.(Open Al) شرکت په ۲۰۲۲م کې دغه روبوټ طرحه او د همدې کال په نومبر مياشت کې ټولنې ته د خدمت لپاره وړاندې کړ. د چټ جي پي ټي ښه والی په دې کې دی، چې علمي او زده کړييز معلومات يې زيات دي. د علم په هره برخه کې وغواړې معلومات تر لاسه کړې، نو دا روبوټ درسره د معلوماتو په شريکولو کې مرسته کولی شي.د دغه اپليکشن يا سافټوير په مرسته ادب ته زياته پاملرنه شوې او د ادب په اړه ډېر معلومات وړاندې کوي. که له چټ جي پي ټي څخه هر ډول پوښتنه وشي خپله ځواب درکوي. دې ته ورته نور ډېر مصنوعي ځيرکتياوې شته چې د ادب په وده کې مهم رول لوبوي.(۱۱)

پر پښتو ادبياتو د برښنايي او ټولنيزو رسنيو اغېز

په ۲۰۰۰م کال کې د حامد کرزي د اداري پرمهال افغان رسنيو چټکه وده، تجربه کړه او په ټول هېواد کې په لسګونو تلويزيوني چينلونه تاسيس شول. په دغه تلويزيوني چينلونو کې، ژوندون، طلوع، د آريانا تلويزيوني شبکې، لمر، شمشاد او دولتي ملي راډيو تلويزيون شامل و. له دې سره څه باندې ۲۰۰ راډيويي چينلونه هم رامنځته شول، چې تر ۲۰۱۹ زکال پورې په افغانستان کې د رسنيزو بنسټونو شمېر له ۱۸۰۰ څخه واوښت. ټولو رسنيو د افغانستان د نوو قوانينو په چوکاټ کې وده وکړه، په داسې حال چې د خبريالانو ترمنځ د ځان سانسور کولو چارې شتون درلود. افرادو ته د سپکاوي او همدارنګه د اسلامي اصولو پر خلاف د مطالبو نشرولو لپاره جزا شتون درلود.(۱۰)

په افغانستان کې په برښنايي او ټولنيزو رسنيو باندې د څار مسئوليت د اطلاعاتو او کلتور وزارت پر غاړه دی چې د دغه رسنيو په ډله کې راډيويي او تلويزيوني شبکې، ډيجيټل رسنۍ او چاپي رسنۍ شامليږي. برښنايي رسنۍ تر ډېره پورې په پښتو او دري ژبو چې د افغانستان رسمي ژبې دي، خپرونې لري. په ۲۰۱۹ زکال کې راپور ورکړل شو، چې په افغانستان کې څه باندې ۱۰۷ تلويزيوني شبکې، ۲۸۴ راډيويي شبکې، له زرو زياتې چاپي رسنۍ او څه باندې ۱۸۰۰ پرليکه يا انلاين رسنيز بنسټونه موجود دي. ورته مهال د فيس بوک، انسټاګرام، ټويټر، ټيک ټاک، يوټيوب او نورو آنلاين سيسټمونو په مرسته د ډيجټل رسنيو شمېر مخ پر ډېرېدو دي. دا چې افغانستان يو اسلامي هېواد دی، نو حتماً به په ځينو برښنايي او ټولنيزو رسنيو ځينې محدوديتونه وضع کېږي، تر څو د هغو خپرونو مخه ونيسي،چې د هېواد او اسلامي حدودو سره په ټکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې وي. چې له ۲۰۲۱م کال راهسې په برښنايي او ټولنيزو رسنيو دا ډول بنديزونه لرېدلي،چې د هېواد د ملي ګټو او اسلامي ارزښتونو سره په ټکر خپرونې خپرې نه کړي، که څه هم د ټولنيزو رسنيو محدودول مشکل کار دی.

د افغانسـتان لومړنی تلويزيوني شـبکه په ۱۹۷۰مه لسـيزه کې د جاپان په مالي مرسـتې په کابل کې جوړه شــوه. دغه مهال مطبوعاتو په خپلو ليکنو او څرګندونو کې له دولت څخه خپلواکي لرله، خو لاربښــوونه ورته شــوې وه چې حکومتي ګټو، مشـروطه سلطنت، اسلام او عامه نظم ته په خپلو خپرونو کې پام ولري. په داسـې حال کې چې په افغانسـتان کې خبريالۍ له ۱۹۵۰مې لسيزې څخه تر ۱۹۷۰مې لسيزې وده وکړه، خو چارې يې لا هم محدودې وې. (۹)

رســنۍ چې په ټولنه کې د ټولنې په ســياســي، اقتصــادي، امنيتي، ټولنيزو اړيکو، ادب، فرهنګ، کلتور او ژبې په غوړېدا، پرمختګ او وده کې مرسـته کوي. د پښـتو ژبې ادب هم ترې بې اغېزه نه دی. په تېره يوه نيمه لسـيزه کې پر ادب د رسـنيو اغېز خورا جوت او په ډاګه دی، راډيو، ټلوېزيون، يوټيوب، فيســبوک، ټويټر... او دې ته ورته نورو برښــنايي او ټولنيزو رسنيو د ادب د غوړېدا لپاره هغه څه وکړل، چې زه يې پښتو ادب کې انقلاب بولم.

که وکتل شـي، نو په اوس وخت کې ډېرې ژباړې کېږي. د نورو ژبو څخه پښـتو ژبې ته، يا له پښـتو څخه نورو ژبو ته، په دې ژباړو کې د رسـنيو لويه ونډه ده. يو ژباړونکی کتاب د ويب ســايټ او برېښــنايي کتابتون په مرسـتـه پيدا کوي او خپل کمپيوټر ته يې ښکته کوي، وروسته يې لولي او ژباړي يې، همدا ژباړه د کتاب په بڼه بېرته ټولنې ته وړاندې کوي او ادب ته يوه زياتونه کوي. دغه راز راډيو ګانو هم پر ادب ژور اغيز کړی، د تېرو څو کلونو راهيســـې نږدې هره راډيو کې ادبي خپرونې شته، چې ليکوال، شاعران، ژبپوهان او اديبان پکې مېلمانه کېږي او خپلې تجربې تر اورېدونکو رسوي.

ښـه بېلګه يې د ازادۍ راډيو (ازادۍ راډيويي مجله) ده، چې استاد اسدالله غضـنفر مخته وړله، بيا ښـه شـاعر ومان نيازي او اوس اوس يې نور همکاران جوړوي. له يادې خپرونې ډېری اديبانو او ليکوالانو ګټه اخستې يا يې اخلي. ځکه دا خپرونه لکه د ادبياتو پوهنځی، داسـې مسـايل پکې مطرح کېدل، چې لويو لويو ليکوالو ته مهم وو او هم نويو اديبانو ته د روزنې يو ادرس و. د دې ترڅنګ د بي بي ســي راډيو (پېلوزې) ادبي پروګرام چې ښــاغلي مصــطفی ســالک مخته وړله. هم يې د ادب په غوړېدا کې لويه ونډه لرله او هم د لويو لويو ليکوالو له تجربو خبر شولو او دا دی اوس د دې جوګه يو چې يو څه وليکو.

يا د بي بي ســي راډيو د نوي کور او نوي ژوند ډرامه چې د ادب برخه ده، ډېره په زړه پورې ده او د افغانســتان د حالاتو او کليوالي ژوند سره برابره پر مخ ځي.

دغه راز مجلو کې ادب ته ګڼې ليکنې خپرې شوې، تحقيقات وشـول، د منځنۍ دورې ځينو شـاعرانو لکه خوشـال خټک او يو شمېر نورو باندې څېړنې وشوې چې په راډيويي ادبي مجلو او خپرونو کې بيا بيا خپرې شوې. د پورته خپرونو ترڅنګ په محلي کچه هم راډيوګانو د ادب په وده کې ونډه درلوده، لکه په ننګرهار کې مرام راډيو، شرق، ملي، انعکاس او صفا راډيو، دا هغه راډيوګانې دي چې د پښـــتو ادب لپاره يې ډېرې ادبي خپرونې وړاندې کړې، په نورو ډېرو ولايتونو کې دې ته ورته راډيوې ګانې او په هغوی کې ادبي خپرونې وړاندې شوي دي.

ټلوېزيونو کې ګڼې ادبي خپرونې ثبت شـوې، ځينې خپرونې د ادب په اړه چمتو شـوې، دغه راز لوی لوی ليکوال دا اوس هم ټلوېزيونونو کې مېلمانه کېږي او د ليکوالۍ، ادب او د ژبې د غوړېدا لپاره طرحې، مشورې او وړانديزونه کوي.

ځينې ټلوېزيونونـه خو مو يو مخ ادبي، هنري او کلتوري خپرونو تـه ځـانګړي دي چې پـه دې برخـه کې تر ډېره، ژونـدون تلويزون، ،شمشاد ټلوېزيون،او پښتو ټلوېزيون ادب په وده کې رول لوبولی دی.

وېبپاڼې هغه ادرســونه دي چې د ادب په اړه پکې نن ســبا ګڼ مطالب موندلی شــو، اوس چې هر ليکوال کومه مقاله، کتاب، رســـاله او يا هم ليکنه وکړي حتمي يې يو ويب ســـايټ کې خپروي، په دې برخه کې تر ټولو لويه ونډه (تاند، لومړيتوب، روهي، ټاټوبی، بي بي سي، پژواک، اوځني ويبلاګونه ...) او يو شمېر نورو ويب پاڼو اخيستې، چې د ليکوالو ليکنې، مقالې او کتابونه خپروي.له نېکه مرغه اوس د پښتو ادب ډېر زيات کتابونه په برښنايي يا ټولنيزو رسنيو موندلی شو، چې د همدې ټکنالوژۍ برکت دی، چې پښتو ژبه او ادب د نړۍ تر ډېرو برخو ورسيدله.

نو ويلی شو، چې د ادب په وده کې ټولې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ مهم رول لري او له ګټو يې سترګې نه شو پټولی.

د کلونو په اوږدو کې، د ادبياتو د وړاندې کولو وسيله د نوي ټيکنالوژۍ په شتون سره وده کړې. په تيرو سلو کلونو کې يو له خورا مهمو پرمختګونو څخه بريښنايي رسنۍ دي. همدا برښنايي رسنۍ دي، چې ادبيات يې نه يوازې د پابند کتاب په توګه وړاندې کړي بلکې غږونو او ويډيوګانو په بڼه يې هم خلکو ته رسولي. همدا برښنايي رسنۍ دي، چې په نړۍ کې له هر ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي تحول، چاپ شوي ادبي كتابونو او نورو برخو څخه مو خبروي. كه وغواړی نوی چاپ شوی كتاب تر لاسه كړی، نو حتمآ يې په يوه نه يوه برښنايي كتابتون كې كتلی شی، چې دا د ادب د ودې ښه بيلګه ده.
كه دا برښنايي رسنۍ سلګونه كلونه پخوا موجودې وای، نو نن به مونږ د خپل لرغوني ادب او تاريخ څخه ښه خبروای. د « سالو وږمې او خدايي مينه، د امير كروړ ياد» او دې ته ورته نور معلومات او اثار به مو په سمه توګه خوندي وای. هر څه به مو په برښنايي او ټولنيزو رسنيو كې خوندي وای.د همدې برښنايي رسنيو ګټه ده، چې د نن ادب پرمختګ به راتلونكي نسل ته په ميراث پاتې شي.
ټولنيزې رسنۍ ډېرې ګټې او زيانونه لري. ګټې يې ډېرې دي، خو دلته به پرې لنډې خبرې وكړو. ټولنيزې يا برښنايي رسنۍ ليدونكو، اوريدونكو او لوستونكو ته د ادب په برخه كې ډېر نوي معلومات وركوي. د همدې رسنيو له لارې ډېر نوي او پخواني مواد ليدلی او اوريدلی شو او هم يې لوستلی شو. پخوا به ډېر په مشكله يو كتاب چاپ شو او خلكو ته به په ډېرو مشكلاتو ورسيد. كره والی يې معلوم نه و.كتاب ترلاسه كول د هر چا د وس كار نه و، خو د همدې برښنايي رسنيو په راتګ سره دا كار ډېر اسانه شو، اوس هر څوک، هر چيرته چې وغواړي د خپلې خوښې ادبي، ټولنيز او معلوماتي كتابونه ترلاسه كولی شي. برښنايي رسنۍ يا ټولنيزې رسنۍ د لوی درياب په څېر شوې دي. هر څه چې وغواړی ترې يې رانيولی شی. كله چې غږيزې رسنۍ پيدا شوې، نو د خلكو ادبي تنده د غږ له لارې ماته شوه. په مختلفو غږيزو رسنيو كې ادبي، كلتوري او فرهنګي خپرونې پيل شوې. د هېواد په لرې پرتو سيمو كې هم خلكو دې ته لاس رسی پيدا كړ. له همدې غږيزو رسنيو به ناولونه، لنډې كيسې، داستانونه او شعرونه خپريدل، چې د هېواد په لرې پرتو سيمو كې به هم ترې خلكو ګټه اخيستله. ادب ته يې ډېره ګټه وكړه او ځوانان يې ليكلو ته وهڅول.
خو كله چې انځوريزې رسنۍ منځ ته راغلې، ادب ته يې نوره هم ګټه ورسيده. په تلويزوني خپرونو كې ليكوال، اديبان او شاعران مليمانه شول، خپل اولس ته يې په انځوريز شكل ډېر څه ورسول، خلكو سره د كتاب د مطالعې مينه پيدا شوه، ځوان ليكوال وهڅېدل چې ليكنې وكړي او په انځوريز ډول يې خلكو ته ورسول شي، چې دا هم د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ګټه وه. د وخت په تېريدو سره برښنايي رسنيو ريښې وغزولې او په ټولنيزو رسنيو وركډې شوې. فيس بوک جوړ شو، خلكو په كې په پراخه كچه برخه واخيسته. ديني، ادبي، فرهنګي، ټولنيزې، سياسي ، اقتصادي، روغتيايي... او نورو برخو كې خلكو ته معلومات لاس ته ورغلل. هر ځوان غوښتل څه وليكي او خلكو ته يې وړاندې كړي.
د فيسبوک سره جوښت يوټيوب مخه خلاصه كړه او خلكو ته يې د نورو ډېرو معلوماتو تر لاسه كولو مخه وركړه. په ويډيې ډول، چې د نړۍ د هر پرمختګ او ودې په اړه وغواړی معلومات تر لاسه كړی، نو يوټيوب به درسره مرسته وكړي.
همدارنګه انستګرام، ټلګرام، ټويټر، ټک ټاک، مسنجر، فيس بوک.... او دې ته ورته په لسګونو نورې ډېرې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ دي، چې د ادب په پرمختګ او وده كې يې ډېره ګټه كړې او مهم رول يې لوبولی دی، خو د ټولنيزو رسنيو يوه ګټه دا هم ده چې ليكولان او شاعران يې سره نږدې كړي دي. دوی په اسانی يو بل سره اړيكه لرلی شي.څه وخت وړاندې د كركټنې او ادبي مسايلو اړوند فېسبوک ګروپ جوړ شوی و. هلته به ډېر داسې بحثونه كېدل چې شايد د ادبياتو د فاكولتې په يوه ټولګي كې هم ونه شي. ښه والی يې دا هم و چې هر چا هر وخت خپله خبره كولی شواى. زه چې څومره ادبي غونډو ته تللې يم هلته مشخص خلک غږېږي يو خو په دې لحاظ چې مشران دي او د خبرو لومړيتوب لري، بل وخت نه وي چې هر څوک خبرې وكړي.
دا، چې د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ګټې ډېرې زياتې دي، دلته يې د ډېر بحث كول لوستونكي ستړي كوي، نو په همدې به بسنه وكړو. د ژوند په هره برخه كې هر شی ګټې او زيانونه لري، كله به يې ګټه ډېره وي او كله زيان، دا چې د برښنايي او ټولنيزو رسنيو پر ګټو مو خبرې وكړې، اوس به يې پر زيانونو هم څو ټكي وليكو.
د ټولنيزو شبكو يو ناوړه اغيز يې ممكن دا وي چې د ښې او دقيقې مطالعې وخت او حوصله داسې زبيښي لكه لمر چې په ګل پرخه وچوي. ډېر كله داسې هم كيږي، چې د كتاب لوستلو وخت هم له سړي اخلي.لوستلو يا مطالعې لپاره وخت كم شي.
كه څه هم ټولنيزې يا برښنايي رسنۍ هم د مطالعې ښه وسيله كېدای شي يا د معلوماتو راټولو ښه وسيله شي، خو د فزيكي كتاب د مطالعې څخه لوستونكی را وګرځوي. دا چې خلكو ژر، ژر لوستل، ليكوونكي يې وهڅېدل او دومره يې وليكل چې بيا يې له ځينو خپله هم لار وركه كړې وه. پخوا به د هغوی ليكنې چاپېدې چې نوم به يې درلود.ګومان كوم سخته به وه چې هر څوک دې خپله خبره تر نورو ورسوي. خو دې رسنيو همدا مرسته هم كړې چې هر څوک ليكل كولی شي او هر څوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

يي لوستلی هم شي. بل زيان يي دا دی، چي د ټولنيز ژوند رنګ يي پيکه کړ. د خلکو سره راشه درشه کمه شوه. په ادبي او فرهنګي غونډو کي راټوليدل کم شـول، ځوان نسـل په الکترونيکي يا ټولنيزو رسـنيو کي دومره غرق شـول، چي له ډېرو کارونو يي منع کړل، خو له دي ټولو سره سره بيا هم برښنايي او ټولنيزې رسنی د داب د خپراوي لپاره ډېر ګټور تمام شو او د نړی د هرې ژبې او قوم څخه يي يو بل خبر کړل.پښتو ژبه يي يي عامه کړه، ګوګل ته يي وردننه کړه او په شرق او غرب کي خلک په دې خبر شـول، چي پښـتو ژبه او ادب هم ډېر څه لري او په لوسـتلو ارزي. خو يوه بله سـتونزه چي زما په نظر ډېره جدي ده هغه دا ده چي دلته څوک د خبرو مسـووليت نه احسـاسـوي.کله چي څوک دا احسـاس وکړي چي د يوه توري، کليمه او کرښـــه چي زما له ادرســـه خپرېږي مســـووليت يي زما دی، داده يم ډېر به غلي شـــي.دا چي دوی د خپلي خبرې مسـووليت نه مني ، نو عموما داسـي مسـايل ترې ليکل کېږي چي يا ځان يا نورو ته تاوان رسـوي.که څه هم ټولنيزې رسـنی شايد ښه موضوع ليکلو ته راکړي، خو ډېر کله مو د يوې ښې ليکنې تلوسه هم په اوبو لاهو کوي. په هر صورت برښنايي او ټولنيزې رسنی د ګټو او زيانونو سره سره که ښه وکارول شي، نو ګټه يي ډېره ده. هغه پښتو لنډۍ ده چي وايي:

په سور سالو کي ګناه نشته
ګناه جنۍ کي ده چي رنګه بنګه ځينه

پايله

د دې مقالي يا ليکنې عنوان دی(د ادبياتو په وده کي د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ونډه) د انسان ژوند له يوشتمې پيړۍ را په ديخوا داسي مرحلي ته داخل شـو، چي هرې نوې پديدې ته يي تلوسـه زياته شـوه. انسـان ورځ تر بلي د عصـرېتوب او ترقی خواته مخه کړه. د ژوند په هره برخه کي بدلونونه راغلل، د نورو ټولو برخو ترڅنګ ژبې او ادب هم په دغه ځغل کي شريک شو او اړتيا پيدا شوه، چي پرمخ ولاړه شي. له کله نه چي برښنايي او ټولنيزو رسنيو د انسانانو ژوند ته مخه کړې ده، په هره برخه کي پرمختګونه رامنځ ته شـوي دي.په زرګونه ادبي کتابونه، مقالي، ناولونه، لنډۍ کيسـي، اشـعار، ديوانونه، نثري ليکنې، ډرامې، تمثيلي ټوټې او صـحنې هم د همدې رسـنيو له لارې د خلکو غوږونو ته ورسـېدې، خلکو احسـاس کړه، چي له نوي ټکنالوژۍ څخه ګټه واخلي او هغه څه چي په حضوري ډول له بازاره نه شي تر لاسه کولی د همدې برښنايي او ټولنيزو رسـنيو په مرسـته تر لاسـه کړي. د فيس بوک په مرسـته ادبي خپرونې وړاندې کېږي، په يوټيوب کي غږيز کتابونه ترلاسه کيدلی شي، په ټک ټاک او نورو برښنايي او ټولنيزو رسنيو کي په زرګونه وړې او غټې تمثيلي ټوټې، ادبي او ژبنيز کتابونه، مقالي او رسـالي موندلی شـو. د نوي عصـر او نوي ټکنالوژۍ سـره ژبې هم وده وکړه او ادب هم پرمخ ځي. په سلګونو نور داسي برښنايي سافټويرونه دي، چي د ګرامر د اصلاح لپاره کارول کېږي، معلومات ترې ترلاسه کېږي، نو په لنډه ويلی شـو، چي برښـنايي او ټولنيزې رسـنی د ادب په وده کي مهم رول لري چي ورځ تر بلي يي ګټه زياتېږي او خلک ترې ګټه اخلي.

سرچينې

۱: سرور مياخيل، سخي.(۱۳۹۳ل). تلويزوني ژورناليزم، مومند خپرندويه ټولنه – جلال اباد.
۲: سهار، نذير احمد.(۱۳۹۲ل). تلويزوني خبريالي، اسد دانش خپرندويه ټولنه، کابل.

2: Artificial intelligence.2015
3: http://creativecommons.org/licenses
4: http://www.joell.in
5: https//www.plaza.ir/mag
6: https://doi.org/10.18261/ISSN1891-943X-2015-Jubileumsnummer
7: https://fbinpashto.wordpress.com
8: https://ps.wikipedia.org/wiki
9: https://tolonews.com/afghanistan/
10: https://www.ariananews.af
11: https://www.researchgate.net/publication/359132710

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library